

Ocsenás Alica¹

NŐI OLDAL ESTERHÁZY PÉTER *TERMELÉSI-REGÉNYÉBEN*
– A hiányzó „másik” –

Esterházy Péter 1979-ban megjelent *Termelési-regénye* a posztmodern kiteljesedésnek jegyében született. A regényalakok identitásának instabilitása és a különböző társas kapcsolatok általi meghatározottsága a művet recenzáló írások többségében vizsgálati szemponttá vált. Az ellenpontosításra, avagy a különféle „másikok” általi meghatározhatóságra Palkó Gábor is felhívta a figyelmet, amikor így fogalmazott a *Termelési-regény* által bemutatott gyári-intézményi élet kontextusának tanulmányozása során: „A bürokratikus működése a nem bürokratikus, a személyes és az irodalmi szövegműködés mása és másika egyszerre”.² Ezzel ellentétben azonban – részben talán a posztmodern és a feminizmus nehezen fellelhető kapcsolódási pontjainak köszönhetően – kevés figyelem jutott a regény fókuszában szerepeltetett férfiak másikként megjelenő, megjeleníthető nőknek, az ábrázolt női sorsok és élethelyzetek vizsgálatának. Ennek ellenére azt gondolom, hogy a férfi és a női viszonyrendszer ábrázolásának, a nők bemutatásának elemzése ugyanúgy fontos kérdéseket világít meg, mint a kötet kettéosztottságának értelmezése vagy a férfi hősök töredékes identitásának feltárása.

Esterházy *Termelési-regénye* a Kádár-kori társadalom visszasságainak felmutatása révén a férfiak és nők közti viszonyok ellentmondásaira és a nők háttérbe szorulásából fakadó problémákra is rámutat. A nők marginalizált helyzetének, kiszolgáltatottságának, illetve a női érdekvégyesítés lehetséges változatainak felmutatása által ugyanis érzékelhetővé teszi a fennálló rendszer hibáit, ami által a szerző a hatalmi berendezkedést a nemiség szempontjából is képes diszkreditálni.

Emellett a mű rávilágít a kapcsolatok atomizálódásának a női viselkedésre gyakorolt hatására is, ami a szöveg személyesebb részeiben a családban megélhető hagyományos női szerepek megerősödéséhez vezet. Ennek révén a regény felmutatja a fennálló rendszer közösségi és magánszféráinak egymásba hatolásából adódó, elsősorban a közép-európai térségben jellegzetessé váló sajátosságait. Azzal pedig, hogy a regényvilág megteremtése során a szerző érzékenyen reagált a női oldal problémáira – igaz,

¹ A szerző a Miskolci Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájának doktorandusza.

² PALKÓ Gábor, *Esterházy-kontextusok: Közelítések Esterházy Péter prózájához* (Budapest: Ráció Kiadó, 2008), 6.

nem elsőként, de Esterházy sikerének köszönhetően fontos helyen – nyitja meg a nőket évszázadokon át körülvevő csend meghall(at)ásának lehetőségét. Továbbá a regény sort kerít a kettőségeken alapuló nemi rendszer ellentmondásainak bemutatására is, azáltal, hogy átértelmezi a hagyományos nemi szerepeket, bemutatja a nőiséggel kapcsolatos sztereotip gondolkozás- és viselkedésmód hátrányait, illetve azáltal, hogy egymásba játssza a nők életét meghatározó modern elvárásokat és a tradicionális normákat.

Mindezek ellenére nem azt akarom mondani, hogy Esterházy *Termelési-regénye* feminista szöveg, hiszen a mű ugyanúgy beszámol a nőket tárgyként kezelő, főleg a testi vágy által vezérelt maszkulin látásmódról, mint ahogyan a nők hátrányos helyzetét is érzékelteti.

A nő mint tárgy

Palkó Gábor a vállalati élet légkörének elemzése kapcsán említi, hogy a műben igen erősen mutatkozik meg a patriarchális szemléletmód, ami a főnök és az alkalmazottak közötti kapcsolatok ismertetése tekintetében is megfogalmazható. Palkó így összegezi: „a kvázi parancsnoki-patriarchális (vagyis: refeudalizált) főnök-beosztott viszonyok (konfliktusok és flört) helye a főnök szobája.”³ Az irodában dolgozó nőket férfiak nézőpontjain ismerjük meg, a leírások zöme a nőt mint a szexuális vágy felkeltőjét ábrázolja, szépsége és a vonzereje a hozzá fűződő viszony elsődleges meghatározói. „A titkárnő vét a szokások ellen, ezért kiküldjük. Kedvtelve nézünk utána: egyszerűen van a comboknak bizonyos, nehezen megfogalmazható ívelése, mellyel szemben tehetetlenek vagyunk, és van a comboknak bizonyos mennyisége (kettő), mely rabul ejt”⁴ – olvashatjuk. A szöveg itt a legtipikusabb maszkulin látásmódra utal, amely szerint a nők elsődlegesen objektumként jeleníthetők meg. Zsadányi Edit is hasonló megállapítást tesz Esterházy *Egy nő* című írása kapcsán. Zsadányi így érvel: „Igen gazdag, játékos és [...] kimeríthetetlen a férfi-nő viszonyok alakulása. Ez a gazdagság azonban egy erős dichotomikus objektum-szubjektum viszonyba van zárva, amelyben a szubjektum pozícióihoz szigorúan a férfi és az objektum pozícióihoz kizárólag a női szerepek társulnak.”⁵

A regény számtalan helyen hagyatkozik a nők ilyen típusú ábrázolására, de vajon az, hogy a szövegben az ezt a látásmódot birtokló férfiak több szempontból is hitelüket veszítik és lelepleződnek, nem pont a nő objektumként való kezelésének

³ Uo., 161.

⁴ ESTERHÁZY Péter, *Termelési-regény:(kissregény)* (Budapest: Magvető Kiadó, 1979), 9.

⁵ ZSADÁNYI Edit, „»Lesem az arcát, nem néz vissza«: Nemi szerepek, látvány és nézőpont vizsgálata Esterházy Péter *Egy nő* című írásában”, in ZSADÁNYI Edit, *A másik nő: A női szubjektivitás narratív alakzatai* (Budapest: Ráció Kiadó, 2006), 82.

problematikusságára mutat-e rá? Úgy gondolom ugyanis, hogy azáltal, hogy a szöveg felhívja a figyelmet a nők ilyen szempontú alávetettségére, alá is ássa a hagyományos szubjektum–objektum ellentétén alapuló ábrázolásmód érvényességét.

Marylin Monroe

Marylin [sic] Monroe alakjának és viselkedésének elemzése is ezt erősíti. Színrelépésekor megtudjuk, hogy „Szőke, attraktív valaki, közgazdasági egyetemet végzett; híres a kávéjáról.”⁶ Majd nem sokkal később az is kiderül, hogy „pulóverjének hegy-halmain elidőzik a szem.”⁷ Marylin tehát egyfajta nőideál megtestesítője, amellettt ugyanis, hogy képzett, illetve különféle szakmai kompetenciákkal is rendelkezik, igencsak vonzó, főként erotikus kisugárzása miatt közkedvelt nő. A szöveg azt is sugallja, hogy Marylin jól ismeri a férfi–női viszonyt szabályozó kód- és elvárásrendszert, otthonosan mozog az irodai flörtök világában és igyekszik szexuális vonzerejét kihasználva érvényesíteni érdekeit. A vele szembeni megkülönböztetett bánásmódot sérelmezi Tibor bácsi is, amikor a munkahelyi vizsga élményeit meséli el: „Engem ott nyaggatnak vagy félórát, így lenin, úgy lenin, sőt egészen megijedtem, még sztálinról is kérdeztek, a másik asztalhoz meg odalibeg a Marylin Monroe [...] A másik asztalnál meg így elvtársnő, amúgy elvtársnő a Monrócskának, bírod-e a munkád mellett, elvtársnő, reméljük, jól hasznosítod. Az elvtársnő. Mintha én nem lennék elvtárs.”⁸ Tibi bácsi hatalmi diszkurzusból való kirekesztettségét nemcsak a hivatalos megszólítás hiánya jelöli, hanem az is, hogy képtelen értelmezi a Marylinnek feltett kérdéseket, nem tudja, hogy azok mire vonatoznak. A nőt azonban partnerként kezelik, a hatalmat birtokló vezetőség és közte zavartalan kommunikáció folyik, amelynek elsődleges alapja Marylin vonzereje.

Marylin a nőekkel szembeni elvárásoknak megfelelően magát is mint az erotikus kisugárzás birtokosát, a testi vágy potenciális kielégítőjét definiálja, így háttérbe szorítja identitásának egyéb elemeit. A patriarchális rend szabályainak elfogadása mellett Marylin cinkosságot vállal a Békési által képviselt becstelen és megtévesztő intézetvezetéssel is, hiszen utánozza beszéd- és gondolkozásmódjukat. „Puh-si, puh-si, így tesz a szivattyú. A fúró meg így tesz: iu, iu, iu. Így valahogy, ugye Marylin? Nem. Inkább így: fu-fu-fu. Tibi bácsi most már nevet, Békési odacsippent a szemével a »fehérnépnek«. Egész jól »politizálsz« kislány”⁹. Módszerei révén Marylinnek végül sikerül egyfajta kiváltságos helyzetbe jutnia, hiszen érdekérvényesítési stratégiájának sikerét a szöveg előre sejteti: „Érkezik a fess Marylin Monroe. Közgazdasági diplomája most nem kandikált ki; szája kipirult: rúzs és vérbőség. [...] Még ő [Tomcsányi]

⁶ ESTERHÁZY, *Termelési...*, 26.

⁷ Uo., 27.

⁸ Uo., 33.

⁹ Uo., 98.

sem sejt, hogy a lány útjai másfelé vezetnek? Fölfelé.”¹⁰ Marylin tehát alkalmazkodik a hatalmi viszonyokhoz, az államszocialista hatalomgyakorlással összeegyeztethető viselkedési módra hagyatkozva testi adottságait kihasználva, vonzerejére támaszkodva próbál meg érvényesülni, aminek – a szöveg tanúsága szerint – hátrányai, következményei is vannak, Marylin ugyanis hiteltelenné válik.

A nő tehát hagyományos módon, főként a férfiak által felállított normarendszeren alapuló, többszörösen korlátozott eszközkészlet segítségével próbálja megállni a helyét egy erősen hierarchikus környezetben, érdekérvényesítésének eszközeként vonzerejét választja. A műben körvonalazódó objektum–szubjektum viszonyt figyelembe véve elmondhatjuk, hogy Marylin saját magát is a vágy tárgyának pozíciójába szorítja, hiszen testi adottságaiból adódó lehetőségeit nem kombinálja sem szakmai kompetenciákkal, sem más érvényesülési stratégiákkal. A nő szexuális tárgyként való szereplése azonban erkölcsi kudarchoz vezet, ami által a szöveg rámutat a férfi szubjektum–női objektum elv alapján szerveződő rendszer visszáságaira, problematikus voltára is.

Emellett azt gondolom, hogy a Marylin által megtestesített nőtípus termelési viszonyok közötti megjelenítése játékba hívja azt a kontextust, amely az államszocialista Kelet-Közép Európában a nők munkába állítása miatt, illetve a központosított egyenlőségi törekvések okán alakult ki. A szöveg ugyanis Marylin és társai (a titkárnők, valamint Tánya, a daruslány) munkahelyi problémáinak, kirekesztettségének, illetve korlátozott érdekérvényesítés lehetőségeinek ábrázolása révén azt a hatalmi berendezkedést is diszkreditálja, amelyik a női emancipációra hivatkozva szorgalmazta a nők munkába állását, illetve gazdasági kizsákmányolását.

A család mint az autonómia területe

A regényben elsősorban a férfiak által uralt területek (a futballpálya és a gyári, intézeti világ) bemutatására kerül sor, aminek szinte természetes velejárója a nő háttérbe szorulása, a mű mégis sort kerít többféle nőtípus felvonultatására. A *Termelési-regény* ugyanis olyan, a perifériára szorult nőket is megjelenít, akik eltérnek a Marylin Monroe által képviselt ideáltól. Sári néni, Jolánka néni, a mester édesanyja és Gitti asszony elsősorban abban különböznek a csáberőre hagyatkozó nőktől, hogy megtapasztalt válságaikat másfajta eszközökkel próbálják megoldani. Ezeknek a szereplőknek a közös jellemzője ugyanis a családban megélhető, hagyományos női szerepek betöltéséhez szükséges tulajdonságok birtoklása, illetve a családi viszonyok által szabályozott viselkedési kódok követése. A női szerepeket érintő társadalmi változásokból adódó újítások nem jellemzik tehát a szöveg ezen részeit, hiszen a családi vonatkozású szerepminták alapvetően konzervatívok.

---

¹⁰ Uo., 89.

Gitti asszony és az édesanya

Az általam hagyományosnak nevezett nőalakok életében mintha nem játszanának fontos szerepet a társadalom egészét, illetve az alapegységként funkcionáló családot érintő atomizációs folyamatok, annak ellenére, hogy a regény több szöveghelyén találunk utalást ennek jeleire, jelenségeire. „A beállós például azt mesélte a mesternek, hogy olyan babája van Pécssett, hogy a legjobb nő Pécssett. [...] A mester – bocsánat – felröhögött. »Feleséged jól van?« De a kívánt hatás nem lett elérve, mert a fiú megütközve a mesterre nézett, hogy miért »vidám« az, ha az ő felesége beteg.”¹¹ Láthatjuk, hogy a csapattárs az intézményesített párkapcsolat, illetve elsősorban a testiségen alapuló viszony között szinte már természetes módon tesz különbséget, és egyfajta ezt illető közmegegyezésre, konszenzusra hagyatkozik, ezáltal tehát a regény rámutat a magánéleti keretek bizonyos fokú felbomlására is. Palkó így beszél a társadalmat szabályozó keretek széteséséről: „[...] a modern társadalom e két változatában [privát szféra és a társadalmi-politikai környezet] megfigyelhető egyfajta atomizáció, a családon kívüli (és belüli?) kapcsolatok eróziója, de ez még Magyarországon is csak részben köszönhető a »civil szféra« [...] diktatórikus redukciójának.”¹² Ezzel szemben azonban a mester és Gitti kapcsolatát a teljes harmónia jellemzi. „[A mester] így hát csendesesen azt mondta a kocsmabejáróban. – Én feleségpárti vagyok.”¹³ Az író és párja tehát a kor normáihoz viszonyítva hagyományos párkapcsolatban él. Gitti ennek megfelelően a nők tradicionális feladatait látja el, a férjről és a gyerekről való gondoskodás szervezi az életét. A nő ilyen szempontú ábrázolására számtalan szövegrészletet hivatkozik: Gitti asszony például „jó asszony, tühtig”¹⁴ vagy épp „a család motorja”¹⁵.

Vajon miért maradnak ennyire tradicionálisak a családban kialakuló női szerepminták egy olyan szöveg esetében, amelynek számos dimenzióját elsősorban az extravagancia és az újítás jellemzi? Barbara Einhorn érvelése segíthet ezen kérdés elemzésében. Einhorn a keleti és nyugati feminizmus összehasonlítása kapcsán állapítja meg, hogy a közéleti és magánéleti szférákhoz való viszony eltérően más a két régióban. A nyugati nők, mondja, kísérletet tettek arra, hogy a magánéleti szférát a közéleti felelősség szférájába kényszerítsék. A kelet-közép-európai nők számára azonban a család jelentette az egyetlen mentsvárat az állami beavatkozásokkal szemben, így az itt élő nők amellet, hogy több teret hagytak az individualitásnak, készek voltak eltekinteni attól, hogy a megmentett autonómia elsősorban a férfiak autonómiája.¹⁶

¹¹ Uo., 439.

¹² PALKÓ, *Esterházy...*, 163.

¹³ ESTERHÁZY, *Termelési...*, 440.

¹⁴ Uo., 160.

¹⁵ Uo., 411.

¹⁶ Barbara EINHORN, „Hová lett a sok nő? A nők és nőmozgalmak Kelet-Közép-Európában”, ford. MÉSZÁROS Júlia, *Tér és Társadalom* 7, 1–2. sz. (1993): 65.

Az édesanya, illetve Gitti asszony által képviselt minták kiépítése, valamint a hagyományokhoz való visszatérés tehát értelmezhető egyfajta védekező gesztusként a Kádár-korszakban kialakuló értékrenddel, a társadalomban érzékelhető értékválsággal és az ebből következően elfogadottá váló, újszerű nemi szerepkonstrukciókkal szemben. A feleségként és anyaként megélt életet egyaránt szabályozza egyfajta, a korábbi korok értékrendjére irányuló nosztalgia és a társadalmi hatások iránt tanúsított ellenállás.

Arról van-e tehát szó, hogy a *Termelési-regény* képes a családi szerepekben való kiteljesedést a női autonómia kifejezésének egyfajta módjaként feltüntetni?

A gondoskodás eszménye és normája az, ami elsődlegesen meghatározza az anya és Gitti jellemét, illetve a férfiakkal kialakított viszonyukat. A törődő és áldozatkész nő megjelenítése a nemi szerepeket egymástól elkülönítő, hagyományos gondolkodásmódot tükrözi, a tradíciókon alapuló nőies eszközkészlet azonban ebben a regényben mégis a véleménynyilvánításnak és a női autonómia megőrzésének a kellékévé is válik. Erről tanúskodnak azok a szövegrészek is, amelyekben összekapcsolódik a házimunkát végző és a rend helyreállításán fáradozó nők tevékenységének leírása az állásfoglalás aktusaival. „Gitti asszony ironikusan hajtogatott egy pelenkát. – Tudja barátom, ő már látta e hűvös megközelítés kudarcát.”¹⁷ – olvashatjuk. Azonban nemcsak Gitti jellemzésekor találkozhatunk effajta mondatokkal, hanem az édesanyát szerepeltető jelenetekben is. „Marci úr csészéjéből a kanál, mint egy kifecamodott végtag lógott ki. Az édesanya feltűnés nélkül (fejcsóválva) tette a kistányérra.”¹⁸ – hívja fel az anyai gondoskodásra a figyelmet a narrátor.

Ez alapján tehát elmondható, hogy a hagyományos szerepekben kiteljesedő nők szintén a szubjektum pozíciójába léphetnek azáltal, hogy a kor bizonyos elvárásaival szembehelyezkedve a tradicionális női szerepekhez való visszatérés mellett döntenek, illetve annak révén, hogy a családi légkörben is képesek kifejezni nézeteiket.

Az öregedés mint a kívülállás lehetősége: Sári néni és Jolánka

Sári néni, illetve a vele párhuzamba állított Jolánka néni is a hagyományos családi szerepekben helytálló nők. Emellett eltérő módon ugyan, de mindketten marginalizáltak. Azt gondolom, hogy a két hölgy megjelenítése révén a regény szintén rámutat a nők kiszolgáltatottságára, ami főként a centrum és a periféria szereplői között kialakult viszonyrendszerek miatt alakul ki. A regény második fejezetében kerül például sor az enumerációra, az egymással ellentétben álló seregek, férfiak, vezetők és beosztottjaik szemléjére. Nőnek itt nem juthatna hely egy hagyományosan patriarchális narrációban, ebben a részben azonban Sári néni, a takarítóasszony bemutatása megelőzi a legnagyobb hatalommal bíró, legtekintélyesebb férfivezetők,

¹⁷ ESTERHÁZY, *Termelési....*, 239.

¹⁸ Uo., 185.

sőt a fejezetcímben már beharangozott „hoes” leírását is. A periférián dolgozó nő ilyen centrális helyzetű leírása magára a periféria jelenlétére és a nőiséghez kötődő jellegére is ráirányítja a figyelmet.

Sári néni és Jolánka között számos eltérés is felmutatható, amelyek elsősorban társadalmi helyzetük különbségének, a tanultság fokának, illetve a kifinomultság és elegancia meglétének vagy hiányának köszönhetőek. Ezzel szemben azonban össze-köti őket a többszörös kirekesztettség tapasztalata.

Sári néni a társadalmi perifériáján él, idősödő takarítónő, Jolánka néni kitaláltottség pedig deklasszálódásának, illetve a disszidálás, az otthontól, az eredeti környezettől távol kialakított élete eredménye. Emellett az idő múlásával a női érdekérvényesítés testiséghez kapcsolódó – Marylin Monroe által képviselt – módjai elérhetetlenek válnak számukra, lehetőségeik így tovább szűkülnek. A szöveg mindkettejük jellemzése során fontosnak tartja felhívni az olvasó figyelmét arra, hogy ezek a nők egy előző generáció tagjai. „Forduljon el, mondja nyúlván a kék köpenyéért. A fiú elfordul. Az asszony rekedten fölnevet. Úgy mondtam ezt magának, mintha ez nő lennék. Pedig egy vénasszony vagyok”¹⁹ – olvasatjuk például Sári néni bemutatkozásának leírásában.

A kor előrehaladta hátrányosabb helyzetbe sodorja a női szereplőket: megfosztja őket attól az alternatívától, hogy vonzerejük révén a férfi normákhoz alkalmazkodva ériék el céljaikat, illetve attól, hogy a szépség, az erotikus kisugárzás előtérbe állítása révén konstruálják meg női szubjektumukat.

Értelmezésem szerint azonban az öregedéshez való viszony további kettőséget mutat, mivel olyan ambivalens jelenséggként mutatkozik meg, amely a nők számára megteremti nemcsak a kívülálló helyzet felismerésének, hanem a külső nézőpont elsajátításából eredő egyfajta felülemelkedett látásmód kialakításának lehetőségét is. Sári néni erről így beszél: „Maga még fiatal, nagyon megértő. Én, ahogy így öregszem, egyre gonoszabb leszek, egyre kevésbé vagyok elnéző. Főleg, tudja fiam, a hülyeség...”²⁰. Jolánka néni első levele is erről számol be: „Látja, látja, ahogy öregszem, úgy leszek egyre rosszindulatúbb. Lekopik rólam a jóság és a türelem, egyre vékonyabb öregasszony leszek.”²¹ A szövegrészek itt azt sugallják, hogy az idő múlása révén a nők mintha átlépnének a meghatározó normarendszereken. A férfi-női viszonyrendszert szabályozó kódok többé nem ugyanúgy érvényesek az öregedő nőkre, amit pedig az őket körülvevő környezet is tudomásul vesz és elnéz. Ennek köszönhetően ezek a nők az objektum pozíciójából ilyen módon kilépő identitást alakíthatnak ki maguknak. Sári néni és Jolánka esetében tehát a hagyományokhoz fordulás és az öregedés elfogadása, sajátosságainak felismerése biztosítja a kívülállás, ezzel együtt pedig a szubjektum-pozíció elfoglalásának lehetőségeit.

¹⁹ Uo., 11.

²⁰ Uo., 12.

²¹ Uo., 153.

A női érdekérvényesítés módjai

Következtetésképp megfogalmazható, hogy Esterházy *Termelési-regénye* annak ellenére foglalkozik a női kiszolgáltatottság kérdéseivel, a nők Kádár-korszakban kialakuló helyzetével, hogy a fókuszban elsősorban férfiakat szerepeltet. Szemléltet ugyanis olyan különböző megoldási módokat és érdekérvényesítési stratégiákat, amelyek révén a nők megpróbálnak boldogulni az ábrázolt államszocialista időszakban.

Marylin Monroe esete több dologra világít rá. Egyrészt megmutatja, hogy a testi vonzeró alapján megkísérelt érdekérvényesítés olyan módszer, ami összeegyeztethető az államszocialista rendszer hatalomgyakorlási szokásaival, illetve az érvényes gender-kultúrával. Másrészt megmutatja annak a sztereotípiának, illetve hagyományos gondolkodásmódnak az ellentmondásait is, amely alapján a nőket mint a szexuális vágy tárgyait, illetve mint a vonzeró birtokosait kezelik. Azáltal ugyanis, hogy Marylin ezzel azonosul, nemcsak kénytelen lemondani egyéb tulajdonságairól és potenciáljairól, de ugyanolyan tisztességtelenné és hiteltelenné is válik, mint az őt elnyomó hatalom.

A családban megélhető tradicionális női szerepekhez való visszatérés szintén a női érdekérvényesítés egyfajta eszköze a regényben, ennek tétje azonban nem a társadalmi előrejutás, hanem a szocialista környezetben érzékelhető szétesés elleni védekezés. Gitti asszony és a mester édesanyjának jellemzéséből azonban az is kiderül, hogy a megerősödő családi keretek nem eredményezik a nők beszédképtelenségét, vagy háttérbe szorulását, ezek a szereplők ugyanis anyaként és feleségként is saját autonómiájuk és integritásuk megőrzésére, valamint az önkifejezésre töreksenek. Sári néni és Jolánka néni bemutatkozása is példázza ezt, amellet, hogy történetük az öregedésből fakadó marginalizációra, illetve az abból származó kívülállás bizonyos felszabadító aspektusaira is rámutat.

Esterházy a különböző nőtípusok megjelenítése által a társadalmi berendezkedés azon elemeit is ábrázolja, amelyek a nők válságaiért és különböző mértékű kiszolgáltatottságukért felelősek. A szerző tehát a női szempontok figyelembevételével tart tükröt a Kádár-kori társadalomnak, hiszen a nők problémáira és az azokra adható megoldási módjaikra is érzékenyen reagál.